

Csegöld, görög katolikus templom

A Szamos folyó közelében, a Szatmári-síkságon fekvő település első ismert említése az ugoicsai főesperességhez tartozó egyházával kapcsolatos. A pápai tizedjegyzékek 1332-ben Ábrahám, 1334-ben pedig Tamás nevű plébánosát említik.¹ Ebben az időben Csegöldön tehát már kellett állnia templomnak. Magáról az épületről nem maradt fenn írásos dokumentum a középkorból, s az előbb református, majd az 1780-as években görög katolikussá lett egyháznak eredeti titulusát sem ismerjük.² A középkori épülettel kapcsolatban fennmaradtak azonban információk két, ma már nem látható évszámról. A XIX. század hatvanas éveinek tudósítása alapján a templom valamely részén olvasható volt egy felirat, amely szerint az épületet 1448-ban építették volna.³ Egy befaragott, 1467-es évszámot pedig 1923-ban a szentély záradékfalának egyik téglájáról rajzoltak le.⁴

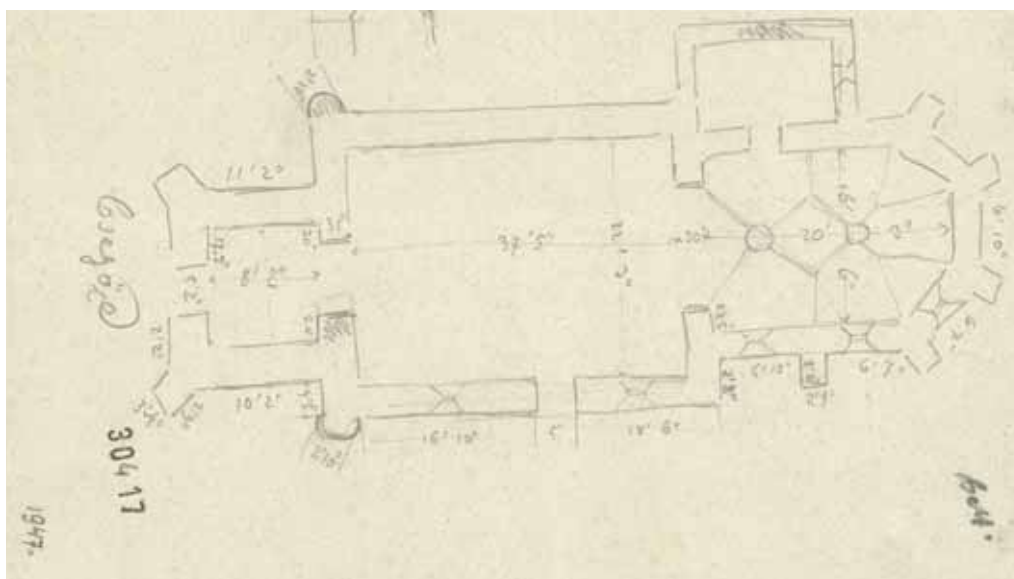
A keletelt középkori templomot egyrészt máig megőrződött részletei, másrészt XIX. és XX. század eleji dokumentumok alapján lehet több-kevesebb részletességgel rekonstruálni.⁵ A nyolcszög öt oldalával záródó, egykor két boltszakaszos szentély keleti szakasza ma is áll, az 1897-ben elbontott nyugatiról pedig Schulcz Ferenc 1864-es felmérései tanúskodnak.⁶ A szentély falai téglából épültek. Főként az ablakok alatti és feletti falfelületeken a téglák szabályosan váltakozva, egymás után hosszabb, illetve rövidebb oldalukkal jelennek meg a falban. A rövidebb oldalukkal látható téglák túlnyomó részének a vége – de csak ez –, sötétre van égetve, s jó néhány esetben kivehető még rajtuk egy sötétzöld, mázas bevonat maradványa is. A falfelületek jelentős, utóbb nem bolygatott részét így a téglák méretének és színének szabályos váltakozásából eredő, egyszerű mustra díszíti.⁷ E felületkialakítás arra is utal, hogy a külsőt eredetileg valószínűleg nem vakolták.

A szentély lábazatát ma vastos betonkoszorú alkotja, középkori formájáról egy archív felvétel alapján alkothatunk fogalmat. Az épületrészt délről ábrázoló fotón a téglából rakott lábazatot visszaugratott téglasorokból álló, talán profilozott párkány zárja le.⁸ Az újkori főpárkány előzményéről nem tudunk semmit, csupán feltételezhetjük, hogy ez is (idom)téglából volt kiala-

kítva. A szentélysarkokat kívül kőoszlopok támpillérek támasztják – az egykor az északi falat felező, ma már csak a sekrestyében látható, déli párjához pedig utóbb hozzáépült a hajó keleti fala –, vízvetőik Schulcz egyik manuáléja alapján rézsúsen elhelyezett téglákkal voltak kialakítva.⁹ A szentély középkori ablakkereteit a ma látható maradványok alapján szintén téglából falazták. Eredetileg a déli falon kettő, a délkeleti falszakaszon, a záradékban, és az északkeleti szakaszon egy-egy csúcsíves, rézsús bélletű nyílás volt látható.¹⁰ Az ablakokat 1864 után, legkésőbb az 1897-es átépítéskor beszűkítették. A középkori ablaknyílásoknak a jelenlegiek körül ma is jól kivehető a körvonaluk. A déli és a délkeleti szakasz ablakánál a csúcsíves záradék téglasora is fennmaradt, amit ugyanúgy vörös és sötét színű téglák váltakozásával raktak ki, ahogy azt a falfelületek jó részén is látni. Schulcznak a templom déli homlokzatát ábrázoló rajzával ellentétben, ahol vékony, résablakra emlékeztető nyílások jelennek meg, az ablakok méretei arra utalnak, hogy egykor valószínűleg kőoszlopok voltak és záradékukat mérművek tölthették ki (erről ld. alább, a hajó ablakainál).¹¹ Hogy a nyílások két oldalán, nagyjából a záradékvonal magasságában látható, háromszögű és kerek, téglából kirakott, illetve készült formák mi célt szolgáltak és mikor készítették őket, nem tudni.

1. A szentély záradékfalának részlete évszámossal, Lácza-Fritz Oszkár rajza, 1923

2. Alaprajz, Schulcz Ferenc felmérése, 1864

3. A szentély délkeletről

A szentély belsejében megmaradt a középkori boltozat, pontosabban annak egy átalakított formája. A négy polygonális falsarokból ma egy-egy kétszer hornyolt profilú, a két keleti sarokban visszametszéssel indított borda válik ki a falból, az indítások előtt csücsköstalpú pajzsokkal. A sima felületű pajzsokat modern díszítőfestés borítja. A bordák egy-egy csomópont után érnek el a zárókőig, majd közvetlenül a diadalív keleti oldalának futnak neki, a zárókövet szintén csücsköstalpú pajzs díszíti, rajta leveles faágból előtűnő latin kereszt újkori, festett ábrájával. Schulcz két alaprajzából tudjuk, hogy a szentély nyugati szakaszában ez a boltozatforma folytatódott.¹² E szakasznak az 1897-es bontásakor a fennmaradt rész nyugati boltsüvegeit úgy igazították hozzá az akkor kialakított diadalívhez, hogy az ívek nekifutó bordák utolsó szakaszán a bordaprofil nagy részét a süvegek már eltakarják. Nem kizárt azonban, hogy a középkori boltozat ennél nagyobb átalakításon is keresztülment már valamikor korábban. A boltozat egykori, ismert alaprajzi formája ugyanis meglehetősen szokatlannak tűnik a középkori megoldásokhoz képest.¹³ A szerkezetbe néhány további bordaszakaszt betoldva megkapjuk viszont annak a hálóboltozatnak a formáját, amely az egyik legelterjedtebb típus volt nemcsak Közép-Európában, de a fennmaradt példák alapján a Magyar Királyság északkeleti vidékén, s azon belül Szatmárban is (utóbbi megyében ld. Jánk, római katolikus templom; Vámosoroszi, református templom).¹⁴ Ha mind e feltevés igaz, a középkori boltozatnak nem csak egyes bordaszakaszait távolították el, illetve faragták le – talán az épület

valamiféle sérülése következtében –, de részben boltsüvegeit is át kellett építeni. A ma látható süvegek ugyanis egyértelműen a jelenlegi bordarendszerhez igazodnak.¹⁵

A szentély belsejében, a déli falon további középkori részletek is fennmaradtak: egy felül élszedett profilú, szegmensíves záródású ülőfülke, melynek a padkamagassága ma alig emelkedik a járószint fölé (utóbbinak tehát a középkorban jóval alacsonyabban kellett húzódnia); továbbá az ülőfülkétől keletre, egymás mellett egy nagyobb és egy kisebb, téglából kialakított, sáttortetős lezárású fülke.

4. A szentély délkeletről, archív felvétel

A mai, háromhajós hosszház teljes mértékben XIX–XX. századi építkezések eredménye. Az 1897-es átépítés során a szentély nyugati boltszakaszának és a sekrestyének az elbontásával kelet felé meghosszabbították a szentélynél egy-egy fálvastagságnnyival szélesebb hajót, s átalakították nyílásrendszerét is. 1929–1931 között pedig az északi és déli oldalához egy-egy karzatos mellékhajót építettek, egybenyitva a három teret.¹⁶ A hajó középkori kialakításáról Schulcz rajzai adnak felvilágosítást.¹⁷ Hogy a templom e részének falain a szentélyéhez hasonló, téglából rakott mintázat jelenhetett meg, arra nyugati homlokzatrajza utal, melyen a hajó, de a torony nyugati falán is részben jelezte ezt.¹⁸ A középkori hajót kívül nem támasztották pillérek, ami arra utal, hogy belseje nem boltozattal, ha-

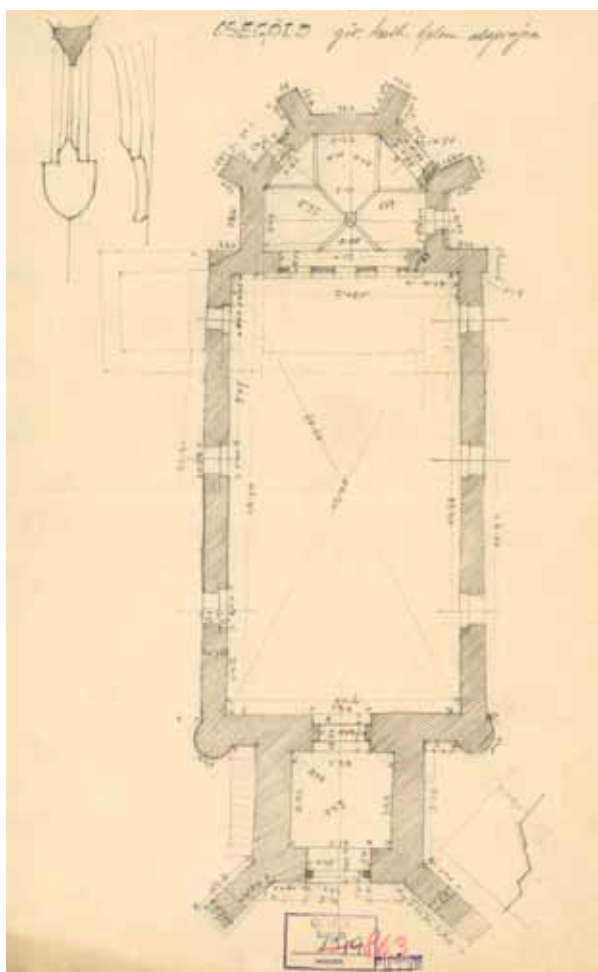

5. A szentély boltozata

nem síkmennyezettel volt lefedve. Ezt megerősítheti az is, hogy már 1864-ben sem láttak boltozatra utaló nyomokat.¹⁹ Egyetlen pillérpár mégis tagolta a hajót, nyugati sarkain a középkorban szokatlan, kör alaprajzú, kétosztagú, és magas lábazattal ellátott táмок álltak az 1930 körüli átalakításig.²⁰ Noha valamelyest hasonló szerkezet a közeli Beregszász (Береробе) XVI. század első negyedéből származó és a XIX. században romantikus stílusban átalakított templomának nyugati sarkain máig látható, a csegöldiek középkori eredete meglehetősen kérdéses.²¹ A környéken ugyanis nem egy templomnál jelenik meg hasonló, a beregszásziénál Csegöldhöz formailag közelebb álló, egyértelműen XIX. századi kialakítás.²²

A csegöldi hajót déli oldalán tagolták nyílások: közepen egy egyszerű megformálású, szegmensíves lezárású kapu – ez valószínűleg már újkori forma –, két oldalán egy-egy csúcsíves, kétosztagú, mérműves ablakkal.²³ Schulcz a templom egy mérművét is lerajzolta, és egynek a részlete Rómer Flóris úti jegyzőkönyvében is megtalálható.²⁴ Hogy ez(ek) a hajó vagy a szentély ablakaiban volt(ak)-e látható(ak), egyikőjük sem jelölte. Schulcz déli homlokzatrajzának színte részablakként ábrázolt szentélyablakai, továbbá az, hogy a hajóablakok záradékrészén a mérmű rajzán látható megoldásokkal összeegyeztethető formákat jelölt, inkább arra utal, hogy legalábbis nála a hajó egyik ablakának a mérművéről van szó. Mind az ő, mind Rómer mérműről készült rajza kétosztagú ablak részletét mutatja, a vállvonalnál az ablaknyílások félkörívesen záródnak, és Schulcznál ezek felett a két ívet összefogó, csúcsívként értelmezhető forma jelenik meg.²⁵ Rómer a rajz mellé a következőt is feljegyezte: *Maßwerk az ablakokban téglából mindenhol*. Ha az anyagmegjelölés itt a mérművekre, és nem esetleg az ablakbélletekre vonatkozik, az azt jelenti, hogy Csegöldön idomtégla-kból készítették az ablakok rácsait.

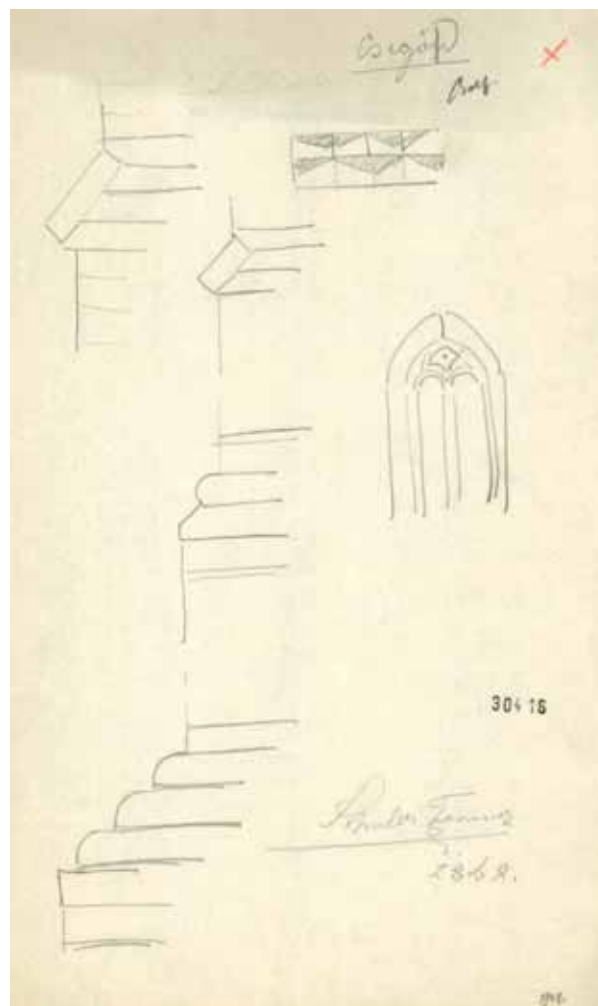

6. A templom alaprajza 1923-ból (Láczai-Fritz Oszkár)

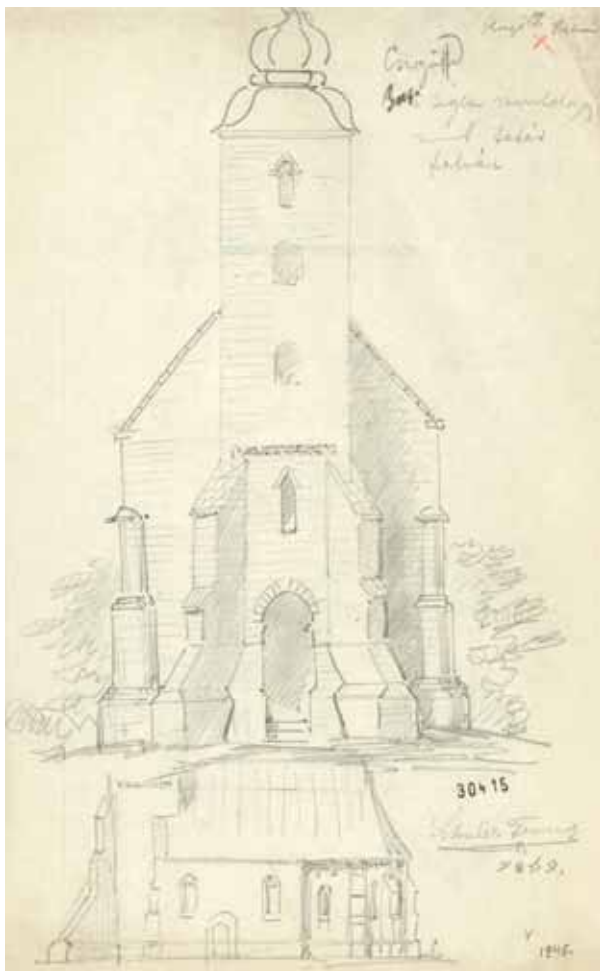
A négyzetes nyugati toronynak – melynek mai megjelenése kevésbé utal középkori eredetére – Schulcz rajzai alapján az épülettel egykorúnak kell lennie. Falának téglamintázatáról már volt szó, nyugati, csúcsíves kapujának záradéka hasonló téglasorral – feltehetően mintásan – volt kirakva, mint a szentély középkori ablakai. Felette sátor-tetős lezárású résablak látható a rajzokon, ami a legfelső szinten megismétlődik.²⁶ A torony nyugati homlokzatán az első és a második emeletet téglából kirakott, a rajzok alapján egyértelműen nem értelmezhető, fogovatszerű díszítését választotta el egymástól.²⁷ A torony nyugati sarkait támasztó, eredetileg valószínűleg kétosztagú pillérek középkori eredete aligha lehet kétséges, alsó részük erősen kiugró, inkább újkorinak tűnő bővítése 1864-ben már megvolt. A toronysisak középkori formája nem ismert. Schulcz homlokzatokat mutató manuáléjában barokk sisak jelenik meg, de kiserkesztett rajzán enyhén hasasodó, magas, nyolcszögű csúcs látható, négy sarkán egy-egy

tornyocskával.²⁸ Cédulaanyagában Rómer is ez utóbbi formát írta le. Soraiból azonban kiérezhető – amire tulajdonképpen utal is –, hogy jegyzőkönyvével ellentétben, melybe a helyszínen a saját maga által látottakat jegyezte le, céduláján Schulcz szóban forgó rajzát szem előtt tartva írta le a templomot.²⁹ Schulcz-nál valószínűleg ugyanarról az eljárásról van szó, amely bécsi professzoránál, Friedrich Schmidtnél Vajdahunyaddal (Hunedoara) kapcsolatban jól ismert.³⁰ A feltehetően egy Rómerrel közös publikációhoz kiserkesztett rajzba az építész egy általa ideálisnak tartott részletet toldott be, akár rekonstrukciós javaslatot is megfogalmazva.³¹

A templom datálásánál a fent említett, mára eltűnt két évszám csak részben van segítségünkre. Az 1448-as feliratról nem tudjuk, hogy az épület melyik részére vonatkozott, és hogy új építkezéstről, esetleg csak átalakítási munkálatokról tudósított-e. A másik évszám, amely nem

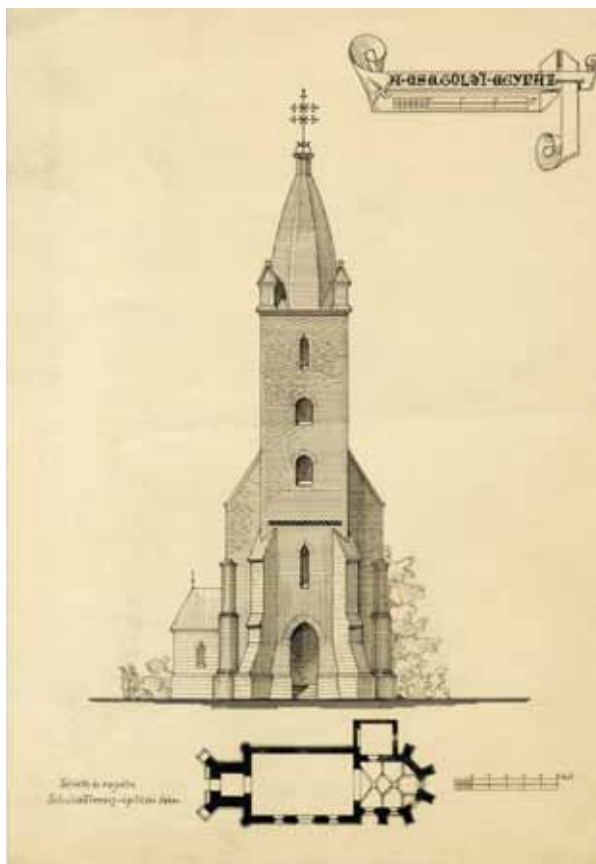
7. Részletrajzok, Schulcz Ferenc felmérése, 1864

8. A templom nyugati és déli homlokzata, Schulcz Ferenc rajza, 1864

feltétlenül a fallal együtt, hanem annál később is keletkezhetett – de amelynek a középkori eredete formai alapon aligha vitatható³² –, arra bizonyosság, hogy a ma látható szentélynek legkésőbb 1467 körül valamilyen formában már állnia kellett. A templom építészeti megoldásai ennél valamelyest konkrétabb felvilágosítással is szolgálnak a datálást illetően. Polygonális záródása nyilvánvalóvá teszi, hogy a szentély a XIII–XIV. század fordulójánál korábban nemigen épülhetett. A mázas téglákból mintásan rakott falazat többi, környékbeli példáját (Baktalórántháza, katolikus templom; Szamostatárfalva, református templom; Csenger, református templom) ugyan szintén nem tudjuk pontosan keltezni, de ezen emlékek alapján e technika megjelenése a XIII. század második felétől már elképzelhető, és a XIV. század második negyedében még kimutatható.³³ Noha teljes mértékben azt sem lehet kizárni, hogy a XV. vagy még a XVI. század elején is alkalmazták az eljárást, a régió jó néhány, késő

gótikus templománál sehol nem találkozunk már ezzel a megoldással.³⁴ A szentély datálásának kérdésében Csegöldön a csúcsíves ablakok játszhatnak még szerepet. Mérmű felhasználását is sejtető nagyságuk ugyanis későbbi időre utal, mint a csengeriek még román korhoz köthető formája és mérete. Mindezek alapján a szentély keletkezését, legalábbis körítőfalát a XIV. század középső harmadára – második felére tehetjük, teljességgel még azt sem kizárva, hogy a tizedjegyzékekben közvetetten említett épületről van szó. E datálás még akkor is valószínű, ha a szentély egyéb részletei egyértelműen későbbi időszakra utalnak.

9. A templom alaprajza és nyugati homlokzata, Schulcz Ferenc rajza, 1864

E részletek a boltozatra és annak elemeire korlátozódnak. A kétszer hornyolt bordatípus a XV. század vége felé, a XVI. század elején vált általánossá a falusi templomoknál. Nagyjából szintén ebben az időszakban terjedt el a boltozat csupán feltételezett alaprajzi formája, annak ellenére, hogy első ismert hazai példája az 1430-as években már megépült.³⁵ A már korábban felépült csegöldi szentélyben e formáknak a megjelenésével tehát legin-

kább az 1500 előtti és utáni néhány évtizedben számolhatunk.

A hajó és a torony középkori állapotának datálásához még ennyi fogódzónk sincs. Előbbi mérműves ablakai a XIV. századra vagy annál későbbre utalnak, utóbbinál a fogrovat-dísz és a sätortetős résablakok román kori formák, melyeket azonban valameddig még a XIV. században is használtak a környéken.³⁶

A templom egyes fázisainak építetőit illetően közvetlen adatokkal nem rendelkezünk. A település többé-kevésbé ismert tulajdonviszonyai alapján így csak indirekt feltevéseket lehet megfogalmazni. A fennmaradt források

szerint a középkorban a falut egyéb kisebb birtokosok mellett a Drágfiak folyamatosan bírták, akik a XVI. századra már egyedüli tulajdonosai voltak.³⁷ Az építkezéseket így legvalószínűbben még hozzájuk lehet kötni, noha valamilyen szintű részvétel a többi birtokos esetében sem zárható ki.

A fényképeket Kollár Tibor (3.) és Papp Szilárd (5.) készítette, a rajzok és az archív felvétel őrzési helye: KÖH Tervtár, ltsz.: 864 (1.), 30417 (2.), 863 (6.), 30416 (7.), 30415 (8.); KÖH Fotótár, poz. ltsz.: 8146 (4.); MTA Könyvtár, Kézirattár K 1219/31. (9.).

JEGYZETEK

¹ NÉMETH 2008. 46–47.

² A felekezettváltásra ld.: Kiss K. 1878. 395.

³ TERDIK 2007a. 180.

⁴ KÖH Tervtár, ltsz.: 864. Noha a szentély külseje jelenleg nincs vakolva, az évszámot nem sikerült megtalálni.

⁵ A templomra ld.: TERDIK 2007a. 177–192.; továbbá MMT X.: 452–453. (Entz Géza).

⁶ Az 1897-es munkálatokra ld.: TERDIK 2007a. 180–182. Schulcz rajzai: KÖH Tervtár, ltsz.: 30415–30417.; MTA Könyvtár, Kézirattár, ltsz.: K 1219/31.

⁷ A déli és északkeleti falszakasz ablaka felett megjelenik egy-egy kereszt is a falszövetben, melyeket sötétre égetett felületű téglákból raktak ki.

⁸ KÖH Fotótár, poz. ltsz.: 8146.

⁹ KÖH Tervtár, ltsz.: 30416.

¹⁰ KÖH Tervtár, ltsz.: 30415., 30417.; MTA Könyvtár, Kézirattár, ltsz.: K 1219/31. Az északkeleti szakaszon ugyan egyik említett felmérési rajz sem jelöl ablakot, de a mai nyílás körül elég világosan kirajzolódik egy a többiekkel teljesen megegyező méretű és elhelyezésű ablak körvonala. Talán a rajzok készültkor ez már el volt falazva. A záradéklablak Schulcz egyik alaprajzáról szintén lemaradt, elképzelhető, hogy 1864-ben ez is be volt falazva.

¹¹ KÖH Tervtár, ltsz.: 30415.

¹² KÖH Tervtár, ltsz.: 30417.; MTA Könyvtár, Kézirattár, ltsz.: K 1219/31.

¹³ TERDIK 2007a. 180.

¹⁴ E boltozatforma a prágai óvárosi hídtorony kapuátjárójában jelent meg legkorábban, 1380 után, ld.: SCHURR 2003. 137.

¹⁵ Elképzelhető az is, hogy a feltételezett átalakítás során teljesen újraépítették a középkori boltozatot.

¹⁶ TERDIK 2007a. 181–182. A középkori, a millenniumi és az 1930 körül létrehozott állapot egybevetéséhez ld. a templom három alaprajzát ld.: KÖH Tervtár, ltsz.: 30417., 863., 63773.

¹⁷ Az 1897-es átépítés utáni állapotot a részben már említett archív fotóanyag is megörökítette, KÖH Fotótár, poz. ltsz.: 8110., 8146., 8149., 8203., 8373.

¹⁸ MTA Könyvtár, Kézirattár, ltsz.: K 1219/31.; a nyugati homlokzatot mutató vázlatrajzára (KÖH Tervtár, ltsz.: 30415.) fel is jegyezte, hogy a téglaminta olyan, mint (Szamos)Tatárfalván.

¹⁹ HENSZLMANN 1864. 143.

²⁰ KÖH Tervtár, ltsz.: 30415–30416.

²¹ A beregszászi összefüggésre ld.: TERDIK 2007a. 181.; az ottani templomra, ld.: DESCHMANN 1990. 105. és 123–124. kép.

²² Atya, református templom; Nagykároly (Carei), zsinagóga; Ombod (Ambud), református templom; Szaniszló (Sanisláu), református templom, ld.: *Szatmár* 2007. 17., 25., 50., 99. A XIX. századi kialakításokra Terdik Szilveszter hívta fel a figyelmemet.

²³ KÖH Tervtár, ltsz.: 30415., 30417.

²⁴ KÖH Tervtár, ltsz.: 30416.; KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 124.

²⁵ Hasonló, csak alul csúcsívekkel kialakított mérmű látható a szamosbecsi református templom déli hajófalának nyugati ablakában.

²⁶ A torony belsejében az első emeleti ablak eredeti kialakítása jelenleg is látható.

²⁷ KÖH Tervtár, ltsz.: 30416.; KÖH Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek, XV. 123. – ld. még: KÖH Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 402/4., ahol *kettős zigzag-dísz*-ről van szó. Hasonló díszítőszavok pl. a gacsályi templomtorony felső részén láthatók.

²⁸ KÖH Tervtár, ltsz.: 30415.; MTA Könyvtár, Kézirattár, ltsz.: K 1219/31.; a torony 1897 előtti fotóját a barokk sisakkal ld.: KÖH Fotótár, poz. ltsz.: 8373

²⁹ KÖH Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, ltsz.: 402/4.

³⁰ LUPESCU 2006. 39–40.

³¹ TERDIK 2007a. 179. Ld. ugyanezt az eljárást Schulcztól a csengeri és az erdődi templomnál is.

³² Vö.: TERDIK 2007a. 180. Az évszám minden számjegye megfelel a 15. században használatos formáknak, ld. pl. a veszprémi Vetési-kő azonos évszámát (VÁRADY Z. 2002. 17/1. kép), vagy a közeli Szamosbecs református templomában előkerült, 1481-es évszámú téglát, ahol az egyes számjegyek azonosságán túl a felirat jellege is nagyon hasonló. Az A és n betűk formája szintén nem vet fel kétséget a felirat hitelességét illetően.

³³ Utóbbira ld.: a csengeri református templomot.

³⁴ Az egyik végén túlégetett téglát típusát megtaláljuk ugyan késő gótikus, sőt, még barokk építményeknél is, de a falazatban minden rendszer nélkül elhelyezve, ld. pl. Nagyszekeres, illetve Csengerbagos református templomát.

³⁵ A pozsonyi vár keleti kaputornyának átjáróboltozatára, amely amúgy a csegöldihez hasonlóan szintén hiányosan maradt fenn, ld.: FIALA 1969. 25–28., VII/2. kép. A forma hazai elterjedésének konstatálása, ld.: CSÁSZÁR 1988. 127.

³⁶ Előbbi formára ld. pl. a gacsályi, a sätortetős résablakra pedig a csengeri templomtoronyt.

³⁷ NÉMETH 2008. 46–47; MAKSAY 1990. II.: 722; MMT X.: 445. (Entz Géza).